

Ольга КАРПЕНКО

НАЗВИ ПОСЕЛЕНЬ ЖИТОМИРЩИНИ (ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС)

Стаття присвячена вивченню старожитніх ойконімів Житомирщини з урахуванням динаміки перейменувань.

Ключові слова: ойконім, етимологія, апелятив, словотвірна модель.

Ойконімікон Житомирщини тісно пов'язаний з історією території, рано освоєної слов'янами. Звичайно, в ході свого становлення він зазнав чимало не від шкочдних утрат. Пішли в небуття безліч назв, які б могли пролити світло на слов'янську архаїку, етнічні процеси, мовну ситуацію цього регіону. Віднайти історичні форми хоча б окремих назв за актовими документами, люстраціями, грамотами, старими картографічними джерелами, правильно їх ідентифікувати – значить наблизитися до первісного найменування поселення, а відтак до його правильної етимології.

Водотій Брусилівського р-ну. Це композитне найменування привертає увагу насамперед тим, що для нього важко знайти апелятивний відповідник, а це вже вказує на його архаїчність. Першу писемну згадку про нього укладачі «Історії міст і сіл Української РСР: Житомирська область» відносять до 1611 р. (ІМСУ Жт. 366). За історичними пам'ятками цю дату можна поглибити до XV ст., коли поселення згадується поміж володінь, які на цей час належали св. Софії у Києві: «у *Водотыйнѣ*», 1415 р. (Акты ЗР I, 38). Подальші історичні фіксації: «Село *Водотыишь*», близько 1471 р. (АЮЗР VII/2, 1), «з *маетности Водотыишня*», 1630 р. (АЮЗР I/6, 616), «з *Wodotey*», 1631 р. (АЮЗР VII/1, 405), «до мя^стечка *Водотыи*», 1635 р. (АЖГУ 143), «*Vodotyji*», 1638 р. (РВМ 725), «*Водотыи*», 1649 р. (Реестр 196), «*Водотыи*», 1795 р. (ОКІУМ), «*Водотый*», 1846 р. (Похилевич 144). За наявності варіативних різночитань складно встановити первісну форму ойконіма. Цілковом можливо, що фіксація 1415 р. – також один із можливих варіантів. Беручи до уваги найдавніший варіант – *Водотыйна*, ми розглядали його в одному ряду з такими структурними утвореннями, як *Водомойной* – гідроніми (2) в бас. Оки (Смолицкая 119, 126), *Волковойна* – ойконім у Тверській обл. (Воробьев 78). Таким чином, для найменування *Водотыйна* < **Vodotyjnaja* (субстантивованій прикметник) словотвірною праформою можна було визнати композит **vodotyjъ* / **vodotyja*, не

засвідчений нами в апелятивній лексиці (Карпенко 76), або (зважаючи на семантику складових компонентів) відповідний гідронім. Віднайти останній у відомих гідрографічних покажчиках не вдалося, проте річка *Водотія* – притока Здвижа – існує. Тече вона в Брусилівському р-ні, на ній знаходяться нп Болячів і *Водотія* (Костриця, Кондратюк 34). В основі гідроніма – композит **водотія* < **vodotyja*, утворений зі складових елементів **voda* та дієслова **tyti*, **tyjǫ* ‘жиріти, гладшати; набухати’, що дозволяє його прочитання ‘вода прибуває, збільшується’. Отже, семантика апелятива ідеально підходить для гідрооб’єкта, пор. у цьому плані інше поліське словоскладання із водною семантикою – *чорторий* ‘течія на місці глибокої ями в річці, де крутиться вода’ (Никончук 41) < **čьrtoryjъ*, яке мотивувало цілий ряд гідрооб’єктів і похідних від них назв поселень. Існування гідроніма *Водотія* дозволяє припустити його первинність стосовно однойменної назви поселення. Зрозуміло, що гідронім *Водотія* засвідчено в сучасному сприйнятті, пошуки історичних форм тривають. Можливо, що недосліджені джерела внесуть певні поправки стосовно хронології найменування об’єктів, історичних форм, але вторинність ойконіма найімовірніше залишиться.

Глезне Любарського р-ну. Відоме з XVII ст.: «*въ селе ..., Глезнове*», 1601 р. (АЮЗР VI/1, 290), «*Глезная*», 1888 р. (Теодорович I, 263).

Похідне з присвійним суфіксом *-ов* від антропоніма *Глезнь* [~ особове ім’я *Глезнь*, XV ст. (Тутиков 161), пор. ще антропоніми жіночої парадигми: Миско *Глезна*, XVII ст. – реєстровий козак Брацлавського полку (Реєстр 250), Іона *Глезна* – митрополит Київський (АЮЗР I/5, 91)] < др.-руск. *глеznь* ‘щиколотка, п’ята’, ‘нижня частина ноги; щиколотка; п’ята, п’ятка’ (Срезневский I, 519; Сл. РЯ XI–XVII 4, 32). Щодо споріднених утворень згадаємо *Глезневская* – ойконім у кол. Архангельській губ. (Vasmer RGN II/2, 363). Сучасне найменування вторинне.

Горинь Малинського р-ну. За історичними матеріалами відоме з 1650 р.: «*С. Горинь*» (АЮЗР VII/2, 424). Поміж споріднених відповідників не можна оминати *Горинь* (варіант *Горина*) – гідронім у Тернопільській та Ровенській обл. (Україна), Столинському р-ні Брестської обл. (Білорусь) (СГУ 149), *Гориньград Перший* і *Другий* – ойконіми в Ровенській обл. (АТУ 239), *Гориня* – ойконім в Івано-Франківській обл. (АТУ 124), *Горыни* – маєтка (2) і село в кол. Новгородській губ. (Vasmer RGN 2/3, 518), *Горынь* – ойконім у Брестській обл. Білорусі (Пап. Бр. 39), чеські топоніми XIV ст. *Ноґун* і *Ноґун Нáj* (Gebauer I, 164; Svoboda 2, 700) та ін. За винятком окремих вторинних відгідронімних утворень усі ці найменування найімовірніше належать до давньої

словотвірної моделі на *-инь* < **-уць* < **-упі* (Казлова 94), за якою утворено ще низку ойконімів Житомирщини: *Добринь*, *Старий і Новий Дорогинь*, істор. *Лугинь* (суч. *Лугини*) та ін. Мотивація найменування прочитується завдяки укр. діал. *гóрин'ка* 'частина водоймища, яка вдається в сушу, глухий непрогічний рукав річки' (Никончук 38), рос. діал. *горыня* 'гора' (СРНГ 7, 79), що вказує на словотвірний зв'язок з апелятивом *гора*.

Єрчики Попільнянського р-ну. У документах XVII ст. відоме як: «у *Irszyki*», 1603 р. (РВМ 396, 517), «*Hirczyki*», 1616 р. (АЮЗР VII/1, 320), «на ... *Irszyki*», 1618 р. (Žг. dz. XXI, 271), «z *dóbr Erszyki*», 1624 р. (т.с. 347), «*Ierszyki*», 1683 р. (АЮЗР VII/1, 509), воно ж «*Єрчики*» (СР 1826-1849 427). У XIX ст. відомі *Ерчики Великие* та *Ерчики Малые* (Похилевич 169). Історичною формою цього населеного пункту вважаються також *Єрчики Жидовецькі* (див.: АТУЖ 273), проте спочатку це було самостійне поселення на р. Унаві поблизу с. *Жидівці* (Похилевич 165; суч. *Жовтневе*). Власне, на базі останнього за допомогою суфікса *-ськ-* виник другий компонент складеного найменування *Єрчики Жидовецькі*.

Зважаючи на різнобій в історичних свідченнях, важко однозначно тлумачити цю назву. За умови, що первісна форма *Irszyki* (*Іршики*), її можна розглядати як похідну від антропоніма *Іршик*, пор., наприклад, прізвище відомого московського хірурга XIX ст. – Васильй Васильевич *Іршик* (ІО). У такому разі в ряду аналогічних назв можна вказати *Іршики* – с. у Старокостянтинівському р-ні Хмельницької обл. (АТУ 305). Якщо за вихідну вважати форму 1616 р. *Hirczyki* < *Irczyki*, то її доцільно кваліфікувати як мн. від особового імені *Ірчик*. Це могло бути зменшувально-пестливе ім'я від повного *Іраклій* (Трійняк 156) або *Іріній*, *Іриней*. Сучасна форма найменування вторинна. Саме вона прочитується в пізнішій за часом опозиційній парі *Ерчики Великие*, *Ерчики Малые* та в першому компоненті складеної назви *Єрчики Жидовецькі*.

Рудня-Іванівська Ємільчинського р-ну. До 07. 06. 1946 р. – *Янче-Рудня* (АТУЖ 428). Згадується 1888 р. як «*Янчая-Рудня*» (Теодорович I, 206), що дозволяє припускати первісне **Янча-Рудня*.

Складене найменування, яке належить до поширених на Житомирщині утворень на *-ча*, *-че*, до яких зараховуємо *Жабче*, *Велика* і *Мала Глумча*, *Велика* і *Мала Хайча*, *Нова* і *Стара Радча*, істор. *Суємче* (суч. *Суємці*) тощо. Перший компонент його мотивований зменшувально-пестливим особовим іменем *Янець* < *Ян* (пор. пол., чес. *Jan*, блр. *Ян*, укр. *Іван*) + індивідуально-посесивний суфікс *-j-*. В основі другого простежується апелятив *рудня* 'система підземних споруд для добування залізної руди' (Веремійчик 89). Сучасне *Рудня-Іванівська* – результат

перейменування.

Сімаківка Ємільчинського р-ну. За відомими нам історичними джерелами, найраніше фіксується на карті австрійського лікаря Даниеля Цвіккера з середини XVII ст.: «*Siemakowka*», 1650 р. (Вавричин 789). Далі маємо лише пізні згадки: «*Сімаківка*», 1832 р. (СР 1826-1849 373), «*Семаковка*», 1888 р. (Теодорович I, 206).

Похідне утворення з суфіксом *-ов-ка* > *-ів-ка* від антропоніма *Семак* (*Сімак*) [*~ Семак* – давнє слов'янське ім'я, яке отримувала 'сьома або семимісячна дитина в сім'ї', укр. прізвисько *Семак* (Трійняк 478), суч. укр. прізвище *Семак* (Горпинич. Корнієнко 207)]. Теоретично антропонім *Семак* можна пов'язувати з розм. ім'ям *Сема* < *Семен* (Чучка 507; Трійняк 478). Цей же антропонім відобразився в ойконімах *Семаки* – (8) у кол. В'ятській губ. (Vasmer RGN VIII, 190). Аналогічну мотивацію має інше, найімовірніше пізніше за часом виникнення, поселення на Житомирщині – *Сьомаки* Бердичівського р-ну – форма мн. від антропоніма *Сьомак* (пор. суч. укр. прізвище *Сьомák*; Горпинич, Бабій 116) < укр. діал. *сьомак* 'семилітка (про людей і тварин); недоношена семимісячна дитина' (ЕСУМ 5, 253). Його аналоги відзначаються на Волині (2), у Вінницькій (2) та Хмельницькій (2) обл. (див.: АТУ).

Станишівка Житомирського р-ну. Історично – *Городище*. Про попереднє найменування цього населеного пункту дізнаємося з найдавніших відомих нам фіксацій сучасного поселення: «*na dobra ... Staniszowka*», «*na ... wsi Staniszewka zw. Horodyszczce*», 1618 р. (Žr. dz. XXI, 224, 270), «*Folwark Staniszowka, w ... Staniczowce, alias Horodyszczce*», 1622 р. (АЮЗР VII/1, 329, 336), «*в селе Станишовъце*», 1647 р. (ЖК 12, 31), «*Станишовка*», 1649 р. (Ділова мова 183) і т.д.

В основі давньої назви простежується апелятив *городище* 'місце, де колись знаходилось поселення', пор. ще укр. діал. *городище* 'насипний пагорб, курган' (Черепанова 64). Аналогічні назви трапляються у межах Славії досить часто. Тільки за матеріалами М. Фасмера, на території східних слов'ян зафіксовано більше 250 відповідників. Сучасне найменування – дериват на *-ов-ка* > *-ів-ка*, в основі якого простежується полонізм *Stanizs* (засвідчується в дв.-пол. іменнику ще під 1204 р.) – зменшувальна форма від особового імені *Stanislaw* (Grzenia 296).

Скорочення

АЖГУ – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Підготував до видання В.М. Мойсієнко. Житомир, 2004.

Акты ЗР – Акты, относящиеся к истории западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. СПб., 1846.

Т. І.

АТУ – Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року. К., 1987.

АТУЖ – Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини 1795–2006 роки: Довідник. – Житомир, 2007.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев. 1859–1914. Ч. I–VIII.

Вавричин – *Вавричин Марія*. Карта Полісся Даниеля Цвіккера // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. К.; Л., 2004. С. 781–790.

Веремійчик – *Веремійчик І.М.* Короткий тлумачний словник (народна лексика). Луцьк, 2008.

Воробьев – *Воробьев В.М.* Тверской топонимический словарь. М., 2005.

Горпинич, – *Горпинич В.О., Бабій Ю.Б.* Прізвища Середньої Наддніпрянщини

Бабій (Словник) // Ономастика і апелятиви. Дніпропетровськ, 2004. Вип. 20.

Горпинич, – *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпровського Припоріж-

Корнієнко жа (словник). Дніпропетровськ, 2003.

Ділова мова – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Зб. актових документів) / Підг. до вид. В.В.Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін. К., 1981.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–2006. Т. 1–5.

ЖК 12 – Актова книга Житомирського гродського суду (1647–1648 рр.) // Зберігається у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 12.

ИО – Исторический очерк Московской детской больницы Святого Владимира // <http://rusakovka.ru/about/1.php>

ІМСУ Жт. – Історія міст і сіл Української РСР: Житомирська область. К., 1973.

Казлова – *Казлова Р.М.* Айканімія беларускага Полесся: Генезіс назваў. Гомель, 2009. С. 94.

Карпенко – *Карпенко О.П.* Из праславянской ойконимии Полесья // Київська старовина, 2009, № 4. С. 76–79.

Костриця, – *Костриця М.Ю., Кондратюк Р.Ю.* Історико-географічний слов-

Кондратюк ник Житомирщини. Житомир, 2002. Т.І.

Никончук – *Никончук М.В.* Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К., 1979.

ОКІУМ – Ономастична картотека Інституту української мови НАН України

Похилевич – Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собрал Л.И. Похилевич. Біла Церква, 2005.

Рап. Бр. – *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці. Мінск, 1980.

РВМ – Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569-1673 / Передмова Патриції Кеннеді. Грімстед. К., 2002.

Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук (головн. упорядн.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ та ін. К., 1995.

СГУ – Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. К., 1979.

Смолицкая – *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки (список рек и озер) / Под ред. О.Н. Трубочева. М., 1976.

Сл. РЯ – Словарь русского языка XI-XVII вв. / Гл. ред. Г.А. Богатова. М.,

XI-XVII 1975-2002. Вып. 1-28.

СР 1826-49 – Селянський рух на Україні 1826-1849 рр.: Збірник документів і матеріалів. К., 1985.

Срезневский–*Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. М., 1958. Т. I–III.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. М.; Л., С.-Петербург, 1966–2007. Вып. 1–41.

Теодорович – *Теодорович Н.И.* Историко–статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. — Почаев: 1888. Т. 1.

Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен / Відп. ред І.М. Железняк. К., 2005.

Тутиков – *Тутиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения рус. и славян. археологии имп. Русского археологического об-ва. СПб., 1903. Т. 6. С. 86–914.

Черепанова – *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.

Чучка – *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Историко-етимологічний словник. Львів, 2005.

Gebauer – *Gebauer J.* Slovník staročeský. Praha, 1903–1916. D. I–II.

Grzenia – *Grzenia Jan.* Słownik imion. Warszawa, 2002.

- Vasmer – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von
M. Vasmer. Wies-
RGN baden, 1962-1980. Bd I-X.
Svoboda – *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení.
Praha, 1964.
Žr. dz. – Źródła dziejowe. Warszawa, 1894. T. XXI.

Ольга Карпенко

Названия селений Житомищины (исторический экскурс)

Статья посвящена изучению древних ойконимов Житомищины с учетом динамики переименований.

Ключевые слова: ойконим, этимология, апеллятив, словообразующая модель.

Olga Karpenko

Names of settlements in Zhyromyr region (historical excursus)

The papers studies ancient oikonyms of Zhyromyr region. The dynamics of renaming of the oikonyms is traced.

Keywords: oikonym, etymology, common noun, word-formative model.